

УДК 343.1
DOI [https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i2\(31\).587](https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i2(31).587)

О. І. Ситайло
orcid.org/0000 0003 4600 9708
аспірант кафедри кримінального процесу та криміналістики
Академії адвокатури України

СУБ'ЄКТИ ПРАВОВІДНОСИН ЩОДО ЗАСТОСУВАННЯ ЗАСТАВИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Вивчення правового статусу суб'єктів правовідносин щодо застосування застави у кримінальному провадженні було предметом наукових досліджень багатьох учених. Але, незважаючи на всебічне теоретичне дослідження, немає єдиної думки про визначення кола учасників суб'єктів правовідносин щодо застосування застави у кримінальному провадженні. З одного боку, це зумовлено відсутністю законодавчого врегулювання цього питання. Як приклад, навіть процесуальний статус такого учасника, як заставодавець не врегульовано на законодавчому рівні. З іншого боку, на наш погляд, складно зареґламентувати у законодавстві всі можливі випадки та процесуальні статуси всіх можливих учасників правовідносин щодо застосування застави у кримінальному провадженні. Якщо взяти за правило, що будь-які правовідносини мають бути врегульовані у законодавстві, то у Кримінальному процесуальному кодексі України (далі – КПК України) мають бути детально прописані процесуальні статуси всіх учасників у сфері застосування застави у кримінальному провадженні. Складно уявити собі обсяг цього законодавчого акта. Так, пропонуємо взяти за приклад такого учасника, як заставодавець, у КПК України має бути виписано визначення цього терміна, кола суб'єктів, які не можуть бути заставодавцями, процесуальні права й обов'язки заставодавця, наслідки невиконання покладених на нього обов'язків тощо.

Суб'єктами кримінальних процесуальних відносин є всі особи, котрі вступають між собою у правовідносини, незалежно від обсягу їхніх прав і обов'язків, зокрема це всі державні органи, посадові та приватні особи, які ведуть кримінальний процес або залучаються до нього, вступають між собою у процесуальні правовідносини, набувають процесуальних прав і виконують процесуальні обов'язки [1, с. 555].

Надане вище визначення є узагальнюючим. Існує чітка градація суб'єктів кримінально-процесуальних відносин за ступенем їхньої участі у формуванні, перевірці, оцінці та використанні доказів, встановлення їхніх конкретних повноважень дозволить суттєво оптимізувати процес кримінально-процесуального доказування. Тому необхідно враховувати важливість процесуального

обов'язку доказування для тих суб'єктів, на яких він покладається у кримінальному процесі. Відповідно, інші суб'єкти кримінального процесу наділяються правом брати участь у доказуванні [2, с. 2].

Узагальнення правозастосовної практики дозволяє схематично проілюструвати правовідносини між усіма суб'єктами щодо застосування застави: слідчий суддя, суд ↔ прокурор ↔ захисник підозрюваного, обвинуваченого ↔ обвинувачений, підозрюваний ↔ заставодавець ↔ адміністрація установи або орган, де тимчасово утримується обвинувачений, підозрюваний ↔ державна установа (суд, банк).

Така схематична ілюстрація дозволяє згрупувати суб'єктів у цій сфері на 3 групи: 1) державні органи та посадові особи, що виконують функції, покладені на них державою – це слідчий суддя, суд, прокурор, орган, у якому тимчасово утримується обвинувачений, якщо слідчий суддя, суд обрали заставу як альтернативу триманню під вартою; 2) особи, котрі захищаються від обвинувачення у кримінальному провадженні – це підозрюваний, обвинувачений, їхні захисники; 3) особи, які добровільно беруть участь у кримінальному провадженні – це заставодавець.

Розглядаючи першу групу учасників – державні органи та посадові особи, котрі виконують функції, покладені на них державою, – варто зауважити, що ці особи є суб'єктами публічної влади й у кримінальному процесі як публічній галузі права діє спеціально-дозвільний тип правового регулювання, тобто «дозволено лише те, що прямо передбачено законом». Отже, у своїй діяльності вони обмежені кримінальним процесуальним законом, і їхні повноваження та процесуальні обов'язки прямо закріплені в КПК. Виконання інших повноважень може бути розцінене як перевищення влади.

Друга група учасників – особи, які захищаються від обвинувачення у кримінальному провадженні (підозрюваний, обвинувачений, їхні захисники). Вивчаючи процесуальний статус названих суб'єктів провадження, слід звернути увагу, що їх права та процесуальні обов'язки закріплені у ст. 42, 45 КПК, а також детальна регламентація дій підозрюваного, обвинуваченого у випадку обрання судом щодо нього запобіжного заходу у вигляді застави надана у ст. 182, 183 КПК. Перелічені суб'єкти наділені відповідним процесу-

альним статусом незалежно від того, чи буде щодо них застосовано запобіжний захід, на відміну від заставодавця, який стає учасником кримінального провадження виключно у разі обрання застави щодо підозрюваного, обвинуваченого.

Третя група учасників – особи, котрі добровільно беруть участь у кримінальному провадженні, зокрема це заставодавець. Законодавець у ч. 2 ст. 182 КПК України формулює, що застава може бути внесена як самим підозрюваним, обвинуваченим, так і іншою фізичною чи юридичною особою (заставодавцем). У КПК закріплюється обмеження щодо того, що заставодавцем не може бути юридична особа державної або комунальної власності або така, яка фінансується з місцевого, державного бюджету, бюджету Автономної Республіки Крим, або у статутному капіталі якої є частка державної, комунальної власності, або яка належить суб'єкту господарювання, що є у державній або комунальній власності [3].

Незважаючи на те, що цитована вище норма містить обмеження щодо кола осіб, які не можуть бути заставодавцями, необхідно зазначити, що правовий статус заставодавців як суб'єктів у кримінальному процесі на законодавчому рівні чітко не визначено, ґрунтовні наукові дослідження та розробки щодо цього питання відсутні, хоча мають суттєве теоретичне та практичне значення.

На думку Ю.В. Донченка: «Заставодавцями у кримінальному судочинстві треба визнати інших фізичних чи юридичних осіб, які вносять заставу з метою забезпечення виконання взятих на себе зобов'язань особою, котра притягається до кримінальної відповідальності» [1, с. 556].

У наукових джерелах за аналогією із поручителем звертається увага на заставодавця, який повинен заслуговувати на довіру, оскільки заставодавцем може виступати співучасник або організатор злочинного угруповання. Так, на думку П.П. Пилипчука, заставодавцем повинна бути особа, котра має беззаперечну довіру та не викликає сумнівів у органів дізнання, слідчого, прокурора чи суду, а саме особа, моральні якості й авторитетність якої будуть гарантовано забезпечувати необхідну належну поведінку обвинуваченого, підозрюваного [4, с. 8].

Варто зазначити, що при внесенні застави необхідна взаємна згода підозрюваного, обвинуваченого та заставодавця. Особа не може бути визнана заставодавцем усупереч її бажанню та волі, тобто вона повинна висловити своє добровільне волевиявлення на внесення застави та згоду нести матеріальну відповідальність за дії особи, за яку вона вносить заставу. Будь-який примус до цього не допустимий [5, с. 52].

Зауважимо, що наукових праць з означеної теми є велика кількість, однак обсяг нашої роботи не дозволяє розглянути їх усі. Тому пропонуємо зупинитися на дослідженні та перейти до власно-

го аналізу. Так, на нашу думку, заставодавець повинен відповідати певним позитивним вимогам, таким як: відсутність судимості, наявність постійного місця проживання та роботи, позитивних характеристик, відомого джерела доходу тощо. Висунення таких додаткових вимог до заставодавця покликане зупинити спроби внесення застави членами злочинних угруповань або внесення як застави злочинно або незаконно здобутого майна тощо. Також важливо зауважити про ще одну особливість: заставодавець визначається лише за згодою обвинуваченого, підозрюваного, а за відсутності такої згоди неможливо будь-яку особу визнавати заставодавцем, навіть якщо вона має власне бажання виступати як заставодавець і внести необхідну грошову суму як предмет застави, оскільки це дає привід для примусового виникнення в обвинуваченого, підозрюваного моральних і матеріальних зобов'язань перед заставодавцем.

У рамках дослідження необхідно зазначити, що заставодавець має право й обов'язки, передбачені у ч. 3 ст. 182 КПК України. Зауважимо, що у разі закріплення прав та обов'язків заставодавця відсутній систематизований підхід у їх перерахуванні, як, наприклад, під час викладення прав та обов'язків підозрюваного, обвинуваченого (ст. 42 КПК України), потерпілого (ст. 56, 57 КПК України) [3]. Аналізуючи ч. 3 ст. 182 КПК України, можна дійти висновку, що заставодавець має право знати, у вчиненні якого кримінального правопорушення підозрюється чи обвинувачується особа; знати, яке покарання передбачено законом за вчинення цього кримінального правопорушення; знати обов'язки, що покладаються на заставодавця, із метою забезпечення належної поведінки підозрюваного, обвинуваченого, наслідки невиконання цих обов'язків; бути присутнім у судовому засіданні під час вирішення питання про звернення застави в дохід держави; давати пояснення щодо питань, які стосуються запобіжного заходу та повернення застави; на повернення застави після припинення дії цього запобіжного заходу за умови, якщо підозрюваний, обвинувачений дотримався покладених на нього обов'язків, тощо. Згідно з ч. 3 ст. 182 КПК України на заставодавця покладаються такі обов'язки: забезпечення належної поведінки підозрюваного, обвинуваченого; забезпечення явки підозрюваного, обвинуваченого за викликом [3].

Концентруючи увагу на окремих аспектах забезпечення прав і законних інтересів заставодавців у кримінальному провадженні, по-перше, слід звернути увагу на те, що заставодавцю як суб'єкту кримінальних процесуальних відносин не надано право на затримання підозрюваного, обвинуваченого, який намагається втекти. Водночас на нього будуть покладатися негативні наслідки такої втечі: звернення застави в дохід держави.

По-друге, варто зауважити, що відкритим залишається важливе питання щодо забезпечення безпеки заставодавця. Чинним КПК України не передбачено право заставодавця на забезпечення безпеки взагалі. Закон України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» прийнято ще у грудні 1993 р. [6], і тоді у кримінальному процесуальному законодавстві не було поняття «заставодавець». Нині ст. 2 названого закону, яка має назву «Особа, які мають право на забезпечення безпеки», не містить у своєму переліку заставодавця як особи, котра має право на забезпечення безпеки щодо себе та близьких родичів. Так само і чинний КПК не закріплює відповідне право заставодавця.

По-третє, неврегульованим залишається питання щодо процесуального статусу заставодавця при відмові від статусу заставодавця або заміни заставодавця. Правозастосовна практика свідчить про існування непоодиноких випадків зміни застосованого до підозрюваного запобіжного заходу у вигляді застави на тримання під вартою, що було зумовлено невнесенням підозрюваним коштів у розмірі застосованої застави на відповідний рахунок. Для прийняття рішення про необхідність зміни застосованого до підозрюваного запобіжного заходу слідчим суддею було враховано відомості про особу підозрюваного та наявність у кримінальному провадженні об'єктивного ризику того, що він буде переховуватися від органів досудового розслідування та суду. У такому разі слідчий суддя приймає рішення про зміну запобіжного заходу, і змінюється процесуальний статус підозрюваного, обвинуваченого. Водночас кримінальне процесуальне законодавство не містить положення про зміну процесуального статусу особи, яка внесла заставу. На нашу думку, такий порядок має бути змінено й одночасно із винесенням ухвали про зміну запобіжного заходу, в ній має бути зазначено про звільнення особи від обов'язків заставодавця.

По-четверте, в аспекті дослідження питання забезпечення прав і законних інтересів заставодавців у кримінальному провадженні М.М. Олашин зазначає, що як фізичні, так і юридичні особи, котрі виступають заставодавцями, «повинні бути ознайомлені з матеріалами справи, зокрема у якому кримінальному правопорушенні підозрюється особа, за котру сплачується застава; чи вперше вона притягується до кримінальної відповідальності; та зі всіма ризиками і відповідальністю, яку несе заставодавець у разі порушення підозрюваним, обвинуваченим умов застосовання запобіжного заходу у виді застави» [7, с. 116]. Повністю підтримуємо висловлену думку і додамо, що, на наш погляд, це базове право особи, яка виступає заставодавцем у кримінальному провадженні, що має бути забезпечене в обов'язковому порядку.

По-п'яте, варто звернути увагу на законопроектну діяльність у сфері забезпечення прав і законних інтересів заставодавців у кримінальному провадженні. Так, ідеться про проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо розширення переліку предметів, які можуть визнаватися заставою» № 6497 від 25 травня 2017 р. У цьому законопроекті запропоновано ч. 1 ст. 182 доповнити новим реченням такого змісту: «Як заставу може бути внесено цінні папери, інше рухоме або нерухоме майно, на яке накладається арешт у порядку, визначеному Главою 17 цього кодексу. Тягар доказування цінності предмета застави та відсутності обтяжень покладається на заставодавця». Цей законопроект було направлено на розгляд Комітету з питань правової політики та правосуддя, але згідно з постановою № 2351-VIII від 20 березня 2018 р. його не було рекомендовано для включення до порядку денного восьмої сесії, знято з розгляду як такий, що втратив актуальність і потребує доопрацювання [8]. Аналізуючи названий проект закону, вважаємо, що розширення переліку предметів, які можуть визнаватися заставою, слід сприйняти позитивно, оскільки це розширить права заставодавців і у разі, коли застава застосовується як альтернативний запобіжний захід, збільшить випадки звільнення особи з-під варти за рахунок внесення застави у вигляді цінних паперів, іншого рухомого або нерухомого майна.

Література

1. Донченко Ю.В. Правовий статус заставодавця у кримінальному процесі України. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2001. Вип. 36. С. 555–561.
2. Корсун В.Я. Суд як суб'єкт кримінально-процесуального доказування : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Нац. акад. внутрішніх справ. Київ, 2011. 16 с.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. № 4651-УІ. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88.
4. Пилипчук П.П. Питання застосування в слідчій та судовій практиці запобіжного заходу у вигляді застави. *Вісник Верховного Суду України*. 1998. № 3. С. 5–11.
5. Кучинська О.П., Іверук Н.О. Правовий статус заставодавця як учасника кримінального провадження: окремі аспекти законодавчого врегулювання та правозастосовної практики. *Вісник кримінального судочинства*. 2018. № 2. С. 49–57.
6. Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві : Закон України від 23 грудня 1993 р. № 3782-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 11. Ст. 51.
7. Олашин М.М. Застосування застави у кримінальному провадженні: теоретичні та практичні аспекти. *Європейські перспективи*. № 5. 2015. С. 116–121.
8. Проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо розширення переліку предметів, які можуть визнаватися заставою» № 6497 від 25 травня 2017 р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/JH50H001> (дата звернення: 05.06.2020).

Анотація

Ситайло О. І. Суб'єкти правовідносин щодо застосування застави у кримінальному провадженні. – Стаття.

У статті розглянуто суб'єктний склад правовідносин щодо застосування застави у кримінальному провадженні. Вивчення правового статусу суб'єктів правовідносин щодо застосування застави у кримінальному провадженні було предметом досліджень багатьох учених. Але, незважаючи на всебічне теоретичне вивчення, у статті ми доходимо висновку, що нині немає єдиного погляду на визначення кола учасників суб'єктів правовідносин щодо застосування застави у кримінальному провадженні. З одного боку, це зумовлено відсутністю законодавчого врегулювання цього питання. З іншого боку, на наш погляд, складно регламентувати у законодавстві всі можливі випадки та процесуальні статуси всіх можливих учасників правовідносин щодо застосування застави у кримінальному провадженні. Суб'єктами кримінальних процесуальних відносин є всі особи, котрі вступають між собою у правовідносини, незалежно від обсягу їхніх прав і обов'язків, зокрема це всі державні органи, посадові та приватні особи, які ведуть кримінальний процес або залучаються до нього, вступають між собою у процесуальні правовідносини, набувають процесуальних прав і виконують процесуальні обов'язки. Вивчення й узагальнення правозастосовної практики дозволило надати перелік суб'єктів щодо застосування застави, таких як: слідчий суддя, суд; прокурор; захисник підозрюваного, обвинуваченого; обвинувачений, підозрюваний; заставодавець; адміністрація установи або орган, де тимчасово утримується обвинувачений, підозрюваний; державна установа (суд, банк). Надалі у статті пропонується власна авторська класифікація суб'єктів кримінального провадження суб'єктів у цій сфері на 3 групи: 1) державні органи та посадові особи, що виконують функції, покладені на них державою – це слідчий суддя, суд, прокурор, орган, у якому тимчасово утримується обвинувачений, якщо слідчий суддя, суд обрали заставу як альтернативу триманню під вартою; 2) особи, котрі захищаються від обвинувачення у кримінальному провадженні – це підозрюваний, обвинувачений, їх захисники; 3) особи, які добровільно беруть участь у кримінальному провадженні – це заставодавець.

Ключові слова: суб'єкти, застава, кримінальне провадження, підозрюваний, обвинувачений, слідчий суддя, суд, заставодавець.

Summary

Sytailo O. I. Subjects of legal relations regarding the application of bail in criminal proceedings. – Article.

The article considers the subjective composition of legal relations on the use of bail in criminal proceedings. The study of the legal status of the subjects of legal relations on the use of bail in criminal proceedings has been the subject of research by many scholars. But, despite a comprehensive theoretical study, we conclude in the article that there is no unity of views on determining the range of participants in the legal relationship on the application of bail in criminal proceedings. On the one hand, this is due to the lack of legislative regulation of this issue. On the other hand, it is quite difficult, in our opinion, to regulate all possible cases and procedural statuses of all possible participants in legal relations regarding the application of bail in criminal proceedings. The subjects of criminal procedural relations are all persons who enter into legal relations with each other, regardless of the scope of their rights and obligations, in particular, all public bodies, officials and individuals who conduct criminal proceedings or are involved in it, enter into procedural legal relations, acquiring procedural rights and performing procedural duties. The study and generalization of law enforcement practice allowed providing a list of subjects for the application of bail: investigating judge, court; prosecutor; defence counsel for the suspect, accused; accused, suspect; bailor; the administration of the institution or body temporarily detaining the accused, suspect; state institution (court, bank). The author suggests own classification of subjects of criminal proceedings in this sphere into 3 groups: 1) the state bodies and the officials carrying out the functions assigned to them by the state – investigating judge, court, prosecutor, the body temporarily detaining the accused, if the investigating judge, the court chose bail as an alternative to detention; 2) persons who are protected from accusation in criminal proceedings – the suspect, the accused, their defenders; 3) persons who voluntarily take part in criminal proceedings – a bailor.

Key words: subjects, bail, criminal proceedings, suspect, accused, investigating judge, court, bailor.